

EVOLUȚIA INSTITUȚIONALĂ A DIECEZEI GRECO-CATOLICE DE FĂGĂRAȘ ÎN TIMPUL EPISCOPULUI IOAN BOB

I. Stadiul cercetării

Istoria eclesiastică, înțeleasă ca perspectivă și metodă de cercetare totodată, a beneficiat în istoriografia românească de câteva contribuții remarcabile. Preocupate însă cu predilecție de sinteză, acestea nu au reușit să ofere o metodologie coerentă, indispensabilă unei cercetări în profunzime a temei, care să depășească atât de clasică istorie a episcopilor. În cazul unui subiect precum istoria Bisericii Greco-Catolice din Transilvania la întretăierea secolelor XVIII și XIX, rigoarea metodologică inerentă unei asemenea abordări trebuie să fie dublată de necesitatea sesizării elementelor exterioare sferei eclesiastice propriu-zise, care au determinat evoluția Bisericii într-un sens ori într-altul. Relevante din acest punct de vedere sunt aspecte precum: raportul Biserică-Stat, condiționat de politica religioasă promovată de Curtea din Viena în perioada iosefină și post-iosefină; dezvoltarea ideii naționale, care are ca urmare faptul că anumite atitudini, sau modul de funcționare a unor instituții să nu fie doar ceea ce par la prima vedere; implicațiile culturale ale activității elitei clericale, pentru a ne limita la exemplele cele mai semnificative. Din punctul de vedere al primului aspect enunțat – raportul Biserică-Stat – o analiză aprofundată a temei nu poate să neglijeze mulțimea actelor cu tematică bisericească (tipărite în limba română) care au fost emise între anii 1781-1789¹, acest fapt reflectând măsura implicării Statului în viața Bisericii. Dezvoltarea ideii naționale poate oferi sugestii pentru înțelegerea unor fapte istorice incompreensibile îndeajuns printr-o investigație exclusiv din perspectiva dreptului canonic; la fel, ea poate explica mai bine luările de poziție ale unor membrii ai ierarhiei eclesiastice nu tocmai concordante aceluiași norme canonice. Iar dimensiunea culturală este inerentă abordării unui subiect a cărui evoluție a fost marcată în mod semnificativ de impulsurile venite dinspre gândirea *Aufklärung*-ului, relația Reformă Catolică – *Aufklärung* fiind pilduitoare în acest sens.

Cercetarea noastră a intenționat să realizeze o istorie a diecezei greco-catolice de Făgăraș în timpul episcopului Ioan Bob (1783-1830), văzută prin prisma evoluției instituțiilor eclesiastice și din punctul de vedere al dreptului canonic. Am optat pentru acest tip de analiză pentru că am considerat-o cea mai aptă să ofere o explicație coerentă transformărilor structurale suferite de Biserica Greco-Catolică în această perioadă. Desigur, la acest prim nivel de cunoaștere, nu ne-am putut permite decât să lăsăm deschisă posibilitatea unei analize de tipul celei enunțate mai sus, o analiză pe care intenționăm să o realizăm în viitor.

Principalele contribuții istoriografice utilizate au fost acelea care au adus o înnoire semnificativă a viziunii asupra subiectului, precum lucrările lui Petru Maior, Alexandru Grama, Octavian Bârlea, încercând să renunțăm, pe cât posibil, la accentele polemice, fără a ne sfii totuși să relevăm subiectivismul anumitor interpretări, atunci când am considerat absolut necesar (cazul lui Petru Maior). Referința fundamentală din punctul de vedere al dreptului canonic a fost lucrarea lui Ioan Rațiu, *Instituțiunile dreptului bisericescu*, apărută în anul 1877, primul tratat propriu-zis de drept canonic al Bisericii Greco-Catolice, căreia i s-a adăugat excelenta cercetare monografică a istoricului Alexandru Grama, *Instituțiunile calvinești în biserica românească din Ardeal, fazele lor în trecut și valoarea în prezent*, din anul 1895. Sugestiile oferite de această ultimă lucrare pentru propria noastră cercetare au fost esențiale, ea constituind una dintre puținele tentative coerente de a explica evoluția Bisericii Greco-Catolice în secolul al XVIII-lea, din perspectiva dreptului canonic, printr-o analiză comparată a instituțiilor eclesiastice specifice Bisericii românești și a celor similare ale Bisericii Ortodoxe și Catolice. Desigur, nu am acordat interpretărilor istoricului o valoare mai mare decât cea pe care o aveau, ele reprezentând, în ultimă instanță, tot niște teze cu valoare explicativă, chiar dacă (aparent) mai puțin subiective decât altele; pe acestea le-am adoptat doar în măsura în care se verificau prin apelul la sursele primare. În ceea ce ne privește, nu am putut realiza o cercetare comparată

¹ Numărul acestor acte este de 99 dintr-un total de 126 emise în perioada 1701-1847, doar cele de natură administrativă având o proporție asemănătoare (93 din 130). Menționăm că numărul total al actelor (cunoscute) emise în perioada amintită este de 622. Cf. Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română. 1701-1847*, București, 1981, p. 46 (tabelul 3).

similară, mulțumindu-ne, în acest cadru, să raportăm rezultatele investigației noastre la concluziile autorilor citați.

Din punctul de vedere al surselor, principiul de la care am pornit a fost acela al recitirii neintermedate a izvoarelor edite corespunzătoare temei și, pe cât posibil, al apelului la sursele inedite esențiale păstrate în arhiva Episcopiei Făgărașului. O mențiune specială necesită Șematismele acestei perioade, mai degrabă instrumente de lucru, dar care au constituit pentru noi adevărate surse documentare. Ele reflectă deja imaginea instituțională a diecezei, chiar dacă primul Șematism diecezan a apărut abia în anul 1835, în timpul succesorului episcopului Ioan Bob. Rezerva pe care a trebuit să ne-o asumăm a fost aceea că imaginea respectivă nu este fidelă, ci adaptată la structura și terminologia caracteristică Șematismelor principatului Transilvaniei; în acest sens, anumite instituții specifice Bisericii românești sunt asimilate terminologic celor catolice similare, deși această similaritate nu este întotdeauna deplină. Totuși, în timp, pe măsura renovării organizării instituționale a Bisericii sub impulsul Reformei Catolice, diferențele existente s-au estompat. În fine, informații esențiale cu valoare documentară ne-au oferit și lucrările de istorie ecleziastică ale lui Petru Maior.

Etapele cercetării noastre au urmărit, după prezentarea celor mai importante contribuții istoriografice consacrate temei și a surselor edite, principalele instituții ecleziastice ale diecezei: episcopatul, vicariatul general și notarul clerului, consistoriul episcopal, capitulul catedral, sinodul diecezan, vicariatele foranee și protopopiatele. Deși am făcut referiri destul de largi și la contextul politicii ecleziastice imperiale, dorim să insistăm în continuare asupra câtorva aspecte pe care le considerăm esențiale, ele determinând în mod decisiv evoluția generală a diecezei Făgărașului.

Sub aspectul raportului Biserică-Stat am sesizat două momente esențiale, ambele situate cronologic imediat anterior începutului episcopatului lui Ioan Bob, un început pe care, așa cum vom vedea, l-am determinat în mod direct. În primul rând este vorba de decretul imperial emis de Iosif al II-lea la 12 decembrie 1781². Acesta avea drept obiectiv reglementarea raporturilor dintre călugăriile mănăstirii "Sfânta Treime" din Blaj și episcopul Grigore Maior, dar conține și o prevedere deosebit de importantă cu privire la statutul diecezei Făgărașului, referitoare la chestiunea jurisdicției în perioada sedisvacanței. Conform dispozițiilor Conciliului tridentin, ea era de competența capitolului catedral care, în cel mult opt zile, trebuia să aleagă și să instituie un vicar, iar acolo unde nu exista capitolul catedral dreptul de jurisdicție și obligația instituirii vicarului erau de competența scaunului mitropolitan reprezentat, în cazul de față, de Arhiepiscopia de Esztergom³. Tot aici era menționată explicit dispensarea episcopului greco-catolic de oficiul teologului iezuit⁴. Măsura respectivă trebuia să pună capăt îndelungatului conflict dintre episcop și călugări⁵, prin clarificarea dependenței canonice a diecezei Făgărașului de arhiepiscopul primat al Ungariei, respectiv a competenței acestuia în timpul sedisvacanței scaunului episcopal, și a fost interpretată ca o subordonare, începând din acest moment, a diecezei amintite față de Arhiepiscopia de Esztergom⁶. Prin urmare, raporturile diecezei Făgărașului cu Arhiepiscopia maghiară, căreia Episcopia românească îi era subordonată din punct de vedere canonic până atunci mai mult *de jure*, tindeau să devină, în ultima parte a secolului, cât se poate de reale⁷. Pe de altă parte, autonomia tradițională a Bisericii românești se opunea unei efective

² Petru Maior, *Istoria Bisericei Românilor...*, Buda, 1813, p. 218-222 (în notă); Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, Oeniponte, vol. II, 1885, p. 648-654.

³ "Quemadmodum proinde juxta jus commune jurisdictio Sede vacante Capitulo cathedrali competit, cui juxta Concilii Tridentini dictamen Vicarii inter octiduum fienda electio et constitutio incumbit, ita in locis, ubi nullum existit cathedrale Capitulum, jurisdictio ad Metropolitanum, vel si ibi quoque Sedem vacare contingat, ad Capitulum ecclesiae metropolitanae sub eadem constituendi Vicarii obligatione transire solet. In horum proinde conformitate hieromonachos instruetis jurisdictionem Sede episcopali Balasfalvensi vacante ad Archiepiscopum Strigoniensem, et si ibidem quoque Sedem vacare contigerit, ad Capitulum archiepiscopale sub obligatione Vicarium constituendi devolvi." (N. Nilles, *op. cit.*, p. 653-654).

⁴ "In reliquo Episcopum a theologi ad latus ipsius adjungendi constitutione clementer dispensamus" (*ibidem*, p. 653).

⁵ Pentru amănunte vezi Ioan Rațiu, *Din trecutul ordului basilitan*, în *Anuarul Institutelor de învățământ greco-catolice din Blaj pe anul școlar 1911-1912*, Blaj, 1912, p. I-LXI.

⁶ Vezi în acest sens comentariul lui N. Nilles: "Societate Jesu abolita, Rex apostolicus Hungariae ambo officia diplomatica, patroni Strigoniensis et theologi latini, sustulit et ecclesiam cathedralem Fogarasiensem ritus graeci Sedi metropolitanae Strigoniensi tanquam suffraganeam attribuit: communi exinde jure in sua ab Archiepiscopo Strigoniensi dependentia usuram" (*op. cit.*, p. 647).

⁷ Pentru prevederile canonice privind drepturile mitropoliților în raport cu episcopii sufragani vezi Ioan Rațiu, *Instituțiunile dreptului bisericescu (Eclesiasticu)*, Blaj, 1877, p. 295-296. Cea dintâi modificare a statutului diecezei

subordonări canonice. Relevante sunt, în acest sens, denunțurile trimise nunțului Giuseppe Garampi și arhiepiscopului de Esztergom de către episcopul catolic al Transilvaniei, Batthyány Ignác⁸, în care episcopul Grigore Maior era acuzat de uzurparea atribuțiilor și a demnității mitropolitane⁹. Era vizată mai ales neadmiterea recurgerii la forul de a doua instanță ("per viam apellationis") în cauzele matrimoniale, for reprezentat de consistoriul arhiepiscopal de la Tirnavia¹⁰; acuzația apare și într-o scrisoare a lui Stephanus Nagy, vicar *in spiritualibus* al arhiepiscopului de Esztergom și *causarum auditor generalis* al consistoriului amintit¹¹. Posibil răspuns la aceste denunțuri, decretul imperial avea, pe lângă motivația particulară deja amintită, și o semnificație mai generală: impunerea normelor canonice (a prevederilor Conciliului tridentin) în vederea integrării efective a diecezei greco-catolice românești în structura ierarhică a Bisericii Catolice din Ungaria, prin neglijarea statutului autonom al amintitei dieceze¹². Acest amestec arbitrar al puterii laice¹³ nu a avut consecințe practice imediate sub

Făgărașului – stabilit prin reglementările din prima jumătate a secolului și caracterizat în esență prin trei elemente: subordonarea ierarhică a episcopului român față de arhiepiscopul primat al Ungariei, instituirea teologului iezuit cu atribuții de *causarum auditor generalis* și reglementarea procedurii referitoare la succesiunea pe scaunul episcopal – a survenit în anul 1773, când a fost desființată instituția teologului iezuit (Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, partea a II-a, 1752-1783, în *Perspective*, an XIV-XVI, nr. 53-60, iulie 1991-iunie 1993, p. 131-132; deja diploma de numire a episcopului Grigore Maior, din 27 octombrie 1772, nu mai conținea cele două clauze obișnuite: dependența ierarhică de arhiepiscopul primat al Ungariei și instituția teologului iezuit, formularul acesteia fiind preluat și în diplomele ulterioare – I. Micu Moldovanu, *Acte sinodale ale baserei romane de Alba Iulia și Făgărașiu*, tom I, Blaj, 1869, p. 183-184, nota I și p. 184-185; vezi și Zenovie Păclișanu, *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. "Teologul" vlădicilor uniți*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, tom I, 1923, p. 175). Dar prerogativele superioare ale Arhiepiscopiei de Esztergom se mențin, ele fiind confirmate de mărturiile depuse de Iacob Aron și Samuil Micu cu prilejul procesului canonic la care a fost supus, în anul 1783, nou-numitul episcop Ioan Bob. Astfel, întrebarea referitoare la statutul diecezei ("An sciat cui Archiepiscopo sit suffraganea; et quae sit causa scientiae?") din *Interrogatoria super Statu Ecclesiae Fogarasiensis R.G.C.* a primit următoarele răspunsuri: "Subest Archiepiscopo Strigoniensi, ut in Bullis legi" (Iacob Aron); "Archiepiscopo Strigoniensi Primati Hungariae Ecclesia Fogarasiensis suffraganea est; causa scientiae est, quia Fundationales Episcopatus legi" (Samuil Micu) (*Inquisitiones Nuntiaturae de Ioanne Bob, a. 1783*, în Octavian Bârlea, *Ex historia romena. Ioannes Bob Episcopus Fogarasiensis (1783-1830)*, Frankfurt am Main, 1948, p. 294, documentul nr. 10 C și p. 297, documentul nr. 10 E). Prerogativele amintite au fost desființate doar prin bula papală din 24 noiembrie 1853, care a instituit noua mitropolie greco-catolică de Alba Iulia și Făgăraș (I. Micu Moldovanu, *op. cit.*, tom II, 1872, p. 33-34).

⁸ O. Bârlea, *op. cit.*, p. 7-8; Z. Păclișanu, *Istoria Bisericii...*, p. 135, 172.

⁹ Batthyány către nunțul Garampi, 13 martie 1781: "Quanto allo Vescovo di Fagaras bisogna sapere due cose. Una è che la Santa Sede Apostolica erigendo quello vescovato, ordinò, che sia immediate subiectus Archiepiscopo Strigoniensi ... Seconda cosa rimarquerò, che il detto Vescovo se fece da se stesso Metropolitano, o almeno non si vergogna di continuare una usurpazione così schioccia, come impertinente. Acciochè veda M. gre che non parlo senza fondamento vedrà qui giunta la prova. Già vedrà Vostra Eccellenza, che superbia Graecorum ascendit semper, al Vescovo di Fagaras dispiace molto la direzione mia, mi fece fare rimostranze ... La mia risposta era: io sò che nessuno può essere Arcivescovo senza il beneplacito della Santa Sede ... Così dunque io terrò fermo sulla mia risoluzione presa, et giache la giurisdizione dell'Arcivescovo di Strigonio è interessata in questo affare, ho scritto anche al Sig.re Cardinale Primate ..." (apud O. Bârlea, *op. cit.*, p. 8, nota 65).

¹⁰ Scrisoarea episcopului Batthyány către nunțul Garampi, 24 februarie 1781. Apud *ibidem*, p. 7, nota 64. Conform decretului iosefin mai sus citat, pentru desfacerea căsătoriei era necesară pronunțarea a două sentințe aparținând unor instanțe diferite, a doua instanță fiind, după opinia împăratului, consistoriul Arhiepiscopiei de Esztergom (N. Nilles, *op. cit.*, p. 650).

¹¹ Scrisoarea lui Stephanus Nagy către Grigore Maior, 31 octombrie 1781: "Excellentiam V. ram causas etiam matrimoniales, ad dissolutionem vinculi conjugalis suscitatas, ex foro sui officialis, ad Episcopale suum forum per viam appellationis admittere, et in revisionem assumere solere. Cum autem id ex una parte tam legibus patriis, quam sanctionibus canonicis adversetur; ex parte vero alia meae obligationis sit, qua Vicarii, et Causarum Auditoris Generalis Archiepiscopalis, invigilare, ne quod iuribus Metropolitae praepjudicium inferatur; scripsi eatenus ad Excellentiam V. ram die 30 July anni currentis; ut cum Suffraganealis Episcopatus Fogarasiensis jure optimo ad Metropolitanum Strigoniensem pertinere dignoscatur, de jure autem Appellationis a suffraganeis, eorundemque officialibus immediate ad Metropolitanum fieri debeant. Excellentia V. ra, quam quae coram ejusdem officiali in prima instantia motae sunt, ad Metropolitanum Strigoniense forum inviet: appellationes autem ab officiali suo ad se non admittat, cum idem sit utriusque auditorium, nec quisquam proprie admittere possit, ut a se ad se appelletur ...". Arhivele Naționale. Direcția Județeană Alba, fond Mitropolia Greco-Catolică Română de Alba Iulia și Făgăraș, Blaj. Arhiva generală – Acte inventariate, dosarul nr. 82 / 1781, f. 1' (în continuare A. N. D. J. A., Mitropolia Gr.-Cat., Arh. Gen. – A. i.). După cum se poate sesiza din text, vicarul îi scrisese episcopului român și alte scrisori în aceeași chestiune: "In casum enim, quo ad has meas litteras aequae nihil responderetur, quemadmodum ad priores, ignoscet mihi Excellentia Vestra, si officio meo pro exigentia obligationis perfunctus fuero ..." (*ibidem*, f. 1"). Pentru Stephanus Nagy vezi *Calendarium titolare I. Regni Hungariae partiumque eidem annexarum ad annum J. C. MDCCLXXXV*, Jaurini, p. 13.

¹² O măsură asemănătoare a luat Iosif al II-lea și în privința Episcopiei Ortodoxe a Transilvaniei (vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a II-a, București, 1994, p. 493).

aspectul vizat; decretul a influențat însă în mod hotărâtor, datorită spiritului anti-monahal care l-a animat, soluționarea problemei succesiunii la conducerea Episcopatului prin numirea unui cleric secular¹⁴. Tentativa va fi reluată ulterior, de pe pozițiile înaltei ierarhii eclesiastice. Deocamdată menționăm reacția produsă în mediul românesc de inițiativa imperială. Luarea de poziție cea mai autorizată îi aparține lui Petru Maior, unul dintre puținii istorici care au analizat prevederile decretului imperial, intuind-i adevăratele semnificații, chiar dacă nu le mărturisește deschis. Prin disertația sa în favoarea statutului autonom al Episcopiei greco-catolice, istoricul încearcă să demonstreze lipsa de fundament a ideii de subordonare canonică a acesteia față de Arhiepiscopia de Esztergom¹⁵, înfățișând și primul caz de apel la judecata consistoriului arhiepiscopal, împotriva unei sentințe pronunțate de consistoriul din Blaj¹⁶.

Prevederile decretului imperial, aparent lipsite de aplicabilitate practică și contrazise de alte dispoziții ulterioare¹⁷, devin inteligibile în contextul sinodului electoral din 12 august 1782. Apelând la o metodă mai diplomatică și respectând procedura uzitată în mod tradițional în Biserica românească, împăratul urmărea același obiectiv, mult mai limpede exprimat de această dată: impunerea și în dieceza Făgărașului a unei organizări eclesiastice mai apropiate de modelul catolic, un model existent deja în diecezele greco-catolice de Oradea și Muncaci. Acest sens îl are "propunerea" făcută sinodului prin intermediul comisarilor regești, ca între cei trei candidați la scaunul episcopal să fie incluși și prepoziții capitulari ai diecezelor menționate¹⁸. În consecință, esențială ni se pare, din acest punct de vedere, dorința împăratului de a numi un episcop care să imprime o asemenea direcție de dezvoltare și diecezei greco-catolice transilvănene, fiind mai puțin important dacă el provenea din rândurile clerului regular ori secular. Schimbarea de orientare care devine acum posibilă la nivelul conducerii Episcopatului poate fi plasată, de aceea, mai degrabă pe coordonatele Reformei Catolice decât pe acelea ale unui unilateral spirit anti-monahal. Candidatul desemnat în cele din urmă (Ioan Bob), chiar dacă la început nu părea să aibă capacitatea de inițiativă necesară, a realizat, în timp, renovarea instituțională a diecezei în sensul dorit, probabil, de Curtea veneză.

Alte aspecte privesc raporturile Bisericii românești cu ierarhia superioară a Bisericii Catolice din Ungaria (Arhiepiscopia de Esztergom), care au cunoscut și ele o semnificativă evoluție în această perioadă. Fără a fi străină de îndemnuri venind din partea Curții imperiale – a cărei politică eclesiastică vizează, cu deosebire în timpul lui Iosif al II-lea, viața internă a Bisericii –, atitudinea arhiepiscopilor primate evoluează de la cea a lui Batthyányi József care, în 1782, îl informează pe episcopul Grigore Maior în legătură cu desfășurarea și hotărârile sinodului arhiepiscopilor și

¹³ Conform scrisorii pastorale a papei Benedict al XIV-lea din 8 august 1755, vicarul general putea exercita, în perioada sedisvacanței, drepturile vicarului capitular, acolo unde nu exista un capitol catedral. În răspunsul său din 27 iulie 1757 episcopul Petru Pavel Aron sublinia existența unei tradiții foarte vechi în acest sens în Biserica românească (cf. Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 87).

¹⁴ Decretul a fost comunicat călugărilor din Blaj de episcopul Batthyányi la 16 mai 1782, a doua zi după acceptarea demisiei lui Grigore Maior de către împăratul Iosif al II-lea. Desigur, coincidența poate fi întâmplătoare (N. Nilles, *op. cit.*, p. 648).

¹⁵ P. Maior, *op. cit.*, p. 253-265. Este vorba de paragraful intitulat *Apelația de la scaunul episcopiei Făgărașului la scaunul arhiepiscopesc al Strigoniului*. Argumentele aduse în favoarea statutului de autonomie al Episcopiei Făgărașului sunt: lipsa de valoare juridică a diplomei leopoldine din anul 1701, ca urmare a nepublicării ei în Dietă; lipsa de valabilitate a prevederilor Conciliului tridentin pentru Biserica Greco-Catolică; inexistența cazurilor de apel la judecata consistoriului arhiepiscopal; tradiția Bisericii românești de judecare a cauzelor matrimoniale în forul protopopial, ca primă instanță, și în consistoriul episcopal ca a doua instanță, fiind îndeplinită astfel solicitarea din decretul imperial din 12 decembrie 1781.

¹⁶ *Ibidem*, p. 257-265.

¹⁷ În perioada sedisvacanței administrarea diecezei este încredințată tot vicarului general, Ignatie Darabant, iar decretul aulic din 29 august 1786, prin care se aproba înființarea vicariatelor de Hațeg și Făgăraș, nu-i mai excludea așa categoric pe călugări dintre cei apti să li se încredințeze demnitățile bisericești (vezi textul decretului la Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 388-389); pe de altă parte, deși decretul imperial din anul 1781 interzisesse implicarea acelorași călugări în activitatea misionară, ei au continuat să activeze, la solicitarea vicarului general Ignatie Darabant și ulterior a episcopului Ioan Bob, în primii ani ai episcopatului său, acesta din urmă conformându-se unui ordin expres al Guvernului în această chestiune (cf. O. Bârlea, *op. cit.*, p. 206-207, 239-240).

¹⁸ I. Micu Moldovanu, *op. cit.*, I, p. 127.

episcopilor regatului Ungariei, ținut la Pozson între 20-25 aprilie¹⁹, la aceea a lui Alexander Rudnay care, în 1821, solicită participarea episcopului Ioan Bob la lucrările “conciliului național” al regatului Ungariei, întrunit tot la Pozson în 8 septembrie 1822²⁰. Nu există elemente pentru a susține un regres efectiv al autonomiei Bisericii românești în perioada marcată cronologic de cele două sinoade²¹, dar tendința conducerii Bisericii Catolice de a-și subordona și *de facto* Episcopia greco-catolică se manifestă încă înainte de anul 1782, ea fiind evidențiată de denunțurile privind arogarea de către episcopul Grigore Maior a unor atribuții neconforme statutului său, acuzație reluată apoi și în scrisorile adresate aceluiași episcop de vicarul arhiepiscopal Stephanus Nagy²². Desigur, aceste demersuri erau îndreptate în primul rând împotriva episcopului amintit, care stârnise destule animozități datorită zelului său misionar și fermității cu care apăra privilegiile Bisericii românești. Ulterior, ele nu au mai fost reluate, însă în noul context inaugurat prin decretul imperial din 12 decembrie 1781 și prin sinodul electoral din 12 august 1782, respectiv prin sinodul general al regatului Ungariei din aprilie același an, inițiative autonomiste de genul celor preconizate de fostul episcop Grigore Maior²³ nu mai erau posibile, chiar dacă noul episcop ar fi dorit să și le asume. Tendințele de autonomie ale Bisericii românești se vor retransa în interiorul instituțiilor eclesiastice tradiționale, a căror încercare de reformare, întreprinsă de episcop, va fi privită deseori ca o atingere adusă autonomiei însăși.

Acestea sunt coordonatele esențiale ale cadrului în care a evoluat Biserica Greco-Catolică în perioada analizată aici. Măsura în care ele au influențat organizarea internă a Bisericii va reieși din analiza consacrată fiecărei instituții eclesiastice.

*

Reflectarea în istoriografia românească a imaginii structurii instituționale a diecezei greco-catolice de Făgăraș în timpul episcopului Ioan Bob poate fi urmărită pornind chiar de la textele contemporane. Este vorba, pe de o parte, de discursul eclesiastic referitor la acțiunea de renovare instituțională întreprinsă de episcopul menționat, iar pe de alta de discursul istoriografic al elitei. Ne vom referi la câteva exemple semnificative.

Cuvântul rostit de noul episcop Ioan Bob cu prilejul ceremoniei instalării oficiale în scaun, la 30 iunie 1784²⁴, are caracterul unui cuvânt pastoral, prin care era adresat un apel protopopilor și clerului parohial pentru îndeplinirea misiunii lor, cu accent asupra profilului moral și spiritual al preotului, respectiv credincioșilor pentru îndeplinirea datoriilor lor religioase și îndreptarea moravurilor. În schimb, *Înștiințare ... despre rădicarea capitulumului*, publicată în anul 1808²⁵, reprezintă o abordare instituțională a evoluției episcopiei Făgărașului culminând cu înființarea capitlului, act ale cărui motivații textul își propunea să le reliefeze. Asceiași sens îl au și cele două cuvântări

¹⁹ A. N. D. J. A., Arh. gen. – A. i., dos. nr. 24 / 1782, f. 1^r; anexate acestui document se află actele sinodului trimise de asemenea episcopului român. Sinodul a fost convocat la solicitarea împăratului Iosif al II-lea și a avut menirea să discute modalitățile de publicare a dispozițiilor imperiale privitoare la călugări și mănăstiri, la Bulele papale ș. a.

²⁰ Pentru obiectivele acestui “conciliu național” vezi N. Nilles, *op. cit.*, p. 671, iar pentru sinodul diecezan premergător lui, întrunit de Ioan Bob între 15-17 septembrie 1821, vezi I. Micu Moldovanu, *op. cit.*, II, p. 68-74.

²¹ Cazul protopopului Chiril Țopa, relatat de P. Maior, (vezi supra, nota 18) nu poate fi generalizat, el reprezentând mai degrabă o consecință a încercării episcopului Ioan Bob de limitare a prerogativelor protopopilor.

²² Vezi supra, notele 10-12.

²³ Avem aici în vedere în special proiectul ridicării Episcopiei Făgărașului la rangul de mitropolie, teoretizat din punct de vedere istoric prin memoriul *De ortu, progressu, conversione Valachorum, Episcopis item Archiepiscopis et Metropolitae eorum*. Vezi textul memoriului în Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești. Pentru istoria beserecei romane mai alesu unite*, Blaj, 1855, p. 1-20 și analiza lui la Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 138-140 și 161-162.

²⁴ *Cuvânt carele Măria Sa Prealuminatul și Preașfințitul Domn Ioan Bob ... l-au avut în zioa instalației ...*, Blaj, 1784 (B. R. V., II, p. 286, nr. 467; exemplarul utilizat: Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca, fond Carte Românească Veche, nr. 164).

²⁵ *Înștiințare care au făcut Exselenția Sa ... Ioann Bob ... despre rădicare capitulumului în Blaj la anul 1807, I zi iulie ...*, Blaj, 1808 (B. R. V., II, p. 522-524, nr. 733 și *Școala Ardeleană*, antologie alcătuită de Florea Fugariu, vol. I, București, 1983, p. 747-749).

omagiale reunite de Dimitrie Vaida, în anul 1813, într-o broșură cu caracter encomiastic²⁶, ele prezentând însă viziunea elitei clericale care împărtășea vederile episcopului despre amintita evoluție instituțională a diecezei²⁷.

Discursul istoriografic oferă și el abordări extrem de interesante ale problemei. Petru Maior este primul istoric care a înfățișat, în două lucrări remarcabile, profilul instituțional al Bisericii românești în integralitatea ei, și nu doar al celei greco-catolice, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În *Protopopadichia*, scrisă în 1795²⁸, sunt analizate cele două instituții considerate fundamentale pentru Biserica românească din Transilvania, protopopiatul și soborul mare (sinodul diecezan), atât din punctul de vedere al genezei și evoluției istorice, cât și cu referire la statutul contemporan autorului al acestora. Mai mult decât o analiză din punctul de vedere al dreptului canonic, lucrarea amintită are în vedere statutul special al protopopilor români din Transilvania, pe care încearcă să-l justifice istoric, iar pledoaria în favoarea conservării acestui statut are certe semnificații naționale, ca și cea referitoare la rolul soborului mare în Biserica românească. Imaginea pe care istoricul ne-o transmite este influențată de confruntările de idei ale vremii (jansenism, galicanism, teoriile conciliare și, în mod deosebit, ideea sinodalității), cele două instituții apărând, în același timp, ca eclesiastice și naționale.

Cea de-a doua lucrare, *Istoria Bisericei Românilor*, publicată parțial în anul 1813, reprezintă prima cercetare monografică consacrată Bisericii românești în integralitatea ei, care amintește însă de planul schițat de Samuil Micu în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, în 1796, și realizat parțial în tomul al IV-lea, *Istoriia bisericească a Episcopiei românești din Ardeal*, al monumentalei sale lucrări *Istoriia și lucrurile și întâmplările românilor*, redactată începând cu anul 1800²⁹. Evoluția instituțională de la sfârșitul secolului al XVIII-lea este plasată în contextul istoriei generale a Bisericii românești, care începe cu originile creștinismului și afirmarea răspicată a apartenenței românilor la ritul răsăritean, continuă cu prezentarea tentativelor de unire cu Biserica Romei de-a lungul evului mediu și cu evoluția fenomenului unionist în decursul secolului al XVIII-lea, pentru ca partea a doua să fie consacrată ierarhiei eclesiastice. Capitolul referitor la dieceza Făgărașului prezintă începuturile organizării instituționale a acesteia, abordând apoi în paragrafe speciale principalele instituții eclesiastice (mănăstirea "Sfânta Treime" din Blaj, soborul mare, consistoriul, capitulul), ierarhia eclesiastică (protopopii, vice-protopopii, inspectorii, administratorii, notarii, clerul parohial și ordinele inferioare), dar și alte probleme cu semnificație majoră în epocă (subordonarea ierarhică a diecezei față de Arhiepiscopia catolică de Esztergom, legislația matrimonială). Același interes pentru istoria instituțională îl demonstrează istoricul și în capitolele referitoare la statutul mitropolitan al Bisericii românești din Transilvania până la înfăptuirea unirii cu Biserica Romei, la organizarea bisericească a românilor din Țara Românească și Moldova, a celor sud-dunăreni în primele secole creștine, la principalele instituții ale Episcopiei Ortodoxe din Transilvania (episcopat, consistoriu, protopopiate și parohii), ori la istoricul și organizarea altor dieceze greco-catolice (Oradea, Muncaci) sau ortodoxe (Arad). Veritabil tratat de drept canonic prin care era afirmată individualitatea Bisericii Greco-Catolice din Transilvania – o Biserică unită în credință cu Biserica Romei, dar conservând cu strictețe ritul ortodox și apartenența la cadrul mai larg al Bisericii românești – *Istoria Bisericei Românilor* pune în lumină un demers similar celui din *Protopopadichia*: necesitatea conservării unor stări de lucruri justificate istoric și național în fața unor tendințe de schimbare la care istoricul era martor. Nouă este aici înfățișarea acțiunii de renovare instituțională întreprinsă de episcopul Ioan Bob în spiritul Reformei Catolice, la care istoricul aderă în măsura în care specificul Bisericii românești nu era afectat.

Abia la sfârșitul secolului al XIX-lea reprezentanții istoriografiei critice au reluat cercetarea, de pe noi baze teoretice, mai obiective, și beneficiind de o documentație mai bogată, edită sau inedită, aceasta din urmă ca rezultat al investigațiilor de arhivă. Primul dintre aceștia, Alexandru Grama, s-a

²⁶ Dimitrie Vaida, *Cuvântări în cinstea Exselenții Sale Ioann Bobb ...*, Blaj, 1813 (B. R. V., III, p. 84-87, nr. 837; exemplarul utilizat: B. A. R., filiala Cluj-Napoca, fondul citat, nr. 370).

²⁷ Pentru semnificațiile surselor relativ la discursul eclesiastic vezi Daniel Dumitran, *Discurs eclesiastic și renovare instituțională între Reforma Catolică și iosefinism. Cazul Bisericii Române Unite (sfârșitul secolului XVIII)*, în *Apulum*, XXXVI, 1999, p. 350-358.

²⁸ Petru Maior, *Protopopadichia*, ediție îngrijită de Laura Stanciu, Alba Iulia, 1998.

²⁹ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, ediție de Cornel Câmpeanu, București, 1963; Idem, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, vol. II, București, 1995.

remarcat cu precădere în domeniul istoriei instituționale, aducând câteva contribuții remarcabile. Astfel, în 1884, el redacta *Istoria Bisericii românești unite cu Roma*³⁰, o istorie eclesiastică a românilor scrisă din perspectiva relațiilor cu Roma, valoroasă însă prin capitolele consacrate instituțiilor eclesiastice, legislației bisericești și organizării diecezei, ierarhiei, educației și dotației clerului, ritului practicat în Biserica Greco-Catolică. Deși nu constituie rezultatul unor investigații arhivistice, lucrarea lui Alexandru Grama este valoroasă prin faptul că încearcă să explice evoluția Bisericii românești din perspectiva necesității de adaptare a acesteia la dreptul canonic catolic, ca urmare a noului statut dobândit prin unirea cu Biserica Romei și înființarea diecezei Făgărașului³¹.

Anunțată încă în 1893, printr-un demers cu rosturi polemice³², peste doi ani apărea cea de-a doua lucrare fundamentală a lui Alexandru Grama, *Instituțiunile calvinești în Biserica românească din Ardeal ...*, cu un subtitlu relevant, *Studiu istorico-canonice*³³. Autorul își propunea să studieze originea și natura instituțiilor eclesiastice ale Bisericii românești din Transilvania, suspectate de a fi fost adoptate în urma presiunii protestante care se exercitase asupra acesteia în secolele XVI-XVII. Analiza a fost făcută atât din punct de vedere istoric, cât și canonic, prin comparația instituțiilor Bisericii românești, pe de o parte cu cele ale Bisericii Ortodoxe, așa cum erau înfățișate acestea în *Pravilă și Pidalion*, iar pe de altă parte cu instituțiile Bisericii Reformate maghiare din Transilvania din secolele XVI-XVII³⁴. Dincolo de obiectivitatea uneori susceptibilă de nuanțări a acestei metode de cercetare, care reprezenta de fapt punerea în practică a tezei enunțate în 1884, lucrarea lui Grama are marele merit de a fi supus unei minuțioase analize instituțiile Bisericii românești, încercând să le surprindă și evoluția istorică de-a lungul secolelor XVIII-XIX pe baza surselor editate avute la dispoziție.

Augustin Bunea, care a redactat două monografii exemplare consacrate episcopilor Inochentie Mîcu și Petru Pavel Aron, utilizând, cel dintâi, un bogat material documentar inedit, provenind din arhivele transilvănene sau din afara provinciei, nu ne-a lăsat o contribuție de aceeași amploare și în privința episcopului Ioan Bob, cu excepția unor notițe istorice extrem de sumare cuprinse într-o istorie a Bisericii Greco-Catolice, redactată în 1900, cu ocazia bicentenarului unirii religioase³⁵.

Studierea episcopatului lui Ioan Bob pe baza documentelor inedite aflate în arhiva mitropolitană din Blaj a fost inaugurată de Nicolae Lupu. Acesta a consacrat câteva studii episcopilor Grigore Maior și Ioan Bob³⁶, și a realizat, în 1944, o micro-monografie închinată celui din urmă³⁷, prea elogioasă însă și lipsită de simț critic pentru a se constitui într-o contribuție istoriografică deosebită. Se poate remarca însă sublinierea cadrului politicii eclesiastice iosefine și a mișcărilor de idei care și-au exercitat influența asupra acesteia, ca elemente determinante ale evoluției din Biserica Greco-Catolică în deceniul nouă al secolului XVIII³⁸.

Cercetarea cea mai sistematică a activității episcopului Ioan Bob aparține însă lui Octavian Bârlea. În 1948 el publica, după propria mărturisire, o contribuție la istoria episcopatului lui Ioan Bob, în fapt o veritabilă monografie, care încerca să îmbrățișeze toate aspectele vieții acestuia, într-o manieră cât mai străină de orice intenție apologetică³⁹. Rezultat al unor fructuoase investigații în

³⁰ Alexandru Grama, *Istoria Bisericii românești unite cu Roma de la începutul creștinismului până în zilele noastre*, Blaj, 1884.

³¹ *Ibidem*, p. 178-181.

³² Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii românești unite. Studiu apologetic din incidentul invectivelor "Gazetei Transilvaniei" și a dlui Nicolae Densușanu asupra metropolitului Vancea și a Bisericii unite, partea I-II, Blaj, 1893.

³³ Al. Grama, *Instituțiunile calvinești în biserica românească din Ardeal, fazele lor în trecut și valoarea în prezente. Studiu istorico-canonice*, Blașiu, 1895.

³⁴ *Ibidem*, p. 1-8.

³⁵ Augustin Bunea, *Istorie scurtă a Bisericii Române Unite cu Roma, în Șematismul veneratului cler al Archidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre a. D-lui 1900. De la Santa Unire 200*, Blaj, 1900, p. 38-41.

³⁶ Nicolae Lupu, *Considerații asupra demisiei episcopului Grigorie Maior*, în *Blajul*, I, nr. 1, 1934, p. 24-32; *Idem*, *Episcopul Ioan Bob de la Blaj*, în *loc. cit.*, nr. 7-8, p. 335-352.

³⁷ *Idem*, *Episcopul Ioan Bob (1782-1830)*, Blaj, 1944.

³⁸ *Ibidem*, p. 8-14; *Idem*, *Episcopul Ioan Bob de la Blaj*, p. 338-341.

³⁹ O. Bârlea, *Ex historia romena ...*, p. V.

arhivele romane, dar utilizând și documentele editate provenite din arhivele din Blaj, Oradea, Budapesta, Viena, ca și bibliografia românească esențială a problemei⁴⁰, lucrarea abordează circumstanțele istorice în care Ioan Bob a ajuns la conducerea diecezei, rolul episcopului în mișcarea politică din anii 1790-1792, situația învățământului în perioada episcopatului său, relațiile cu Școala Ardeleană, activitatea pastorală a episcopului – unde autorul analizează dezvoltarea principalelor instituții eclesiastice în această perioadă -, în fine, evoluția unirii religioase, cărora li se adaugă o anexă cuprinzând lista comunităților convertite la confesiunea greco-catolică în timpul episcopatului său, relevând adevărata dimensiune a acestui proces⁴¹. Un accent deosebit este pus pe cadrul european care, prin politica eclesiastică iosefină și prin impunerea unor noi raporturi între Sfântul Scaun și Curtea din Viena, a marcat profund evoluția din interiorul Bisericii Greco-Catolice⁴². Cu toate acestea, autorul recunoaște că rămân nelămurite câteva chestiuni care nu puteau fi elucidate doar cu ajutorul materialului documentar avut la dispoziție⁴³. Într-adevăr, imposibilitatea utilizării bogatului material documentar inedit aflat în arhivele transilvănene constituie unul dintre principalele motive pentru care lucrarea în discuție rămâne totuși doar o contribuție la studierea episcopatului lui Ioan Bob, cea mai valoroasă însă din întreaga istoriografie consacrată temei. Ulterior, ea a fost folosită de Flaviu Popan pentru capitolul consacrat episcopului Ioan Bob în sinteza de istorie a Bisericii Române Unite, coordonată tot de Octavian Bârlea și apărută în exil, în anul 1952⁴⁴. Dat fiind că atât structura, cât și conținutul capitolului respectiv sunt tributare cărții analizate mai sus⁴⁵, nu insistăm asupra lui.

Ceea ce Octavian Bârlea nu a avut posibilitatea să trateze în cartea sa ar fi putut fi suplinit de Zenovie Pâclișanu care, aproximativ în aceeași perioadă, parcursese, după cum însuși mărturisește, arhiva Episcopiei din Blaj până la anul 1830, fără a fi avut, la rândul lui, posibilitatea unei cercetări de aceeași amploare și în arhivele din Budapesta, Viena sau Roma. Dar *Istoria Bisericii Române Unite*, redactată de acesta în jurul anului 1949 și publicată în exil după moartea lui⁴⁶, s-a oprit la episcopul Grigore Maior, deși istoricul ar fi dorit să o continue și cu episcopatul succesorului acestuia.

După desființarea Bisericii Greco-Catolice de către regimul comunist, prin decretul din 1 Decembrie 1948, și în condițiile în care materialismul istoric a fost impus ca dogmă a istoriografiei românești, abordarea istoriei acestei Biserici, altfel decât din perspectiva ortodoxistă denigratoare, a devenit o imposibilitate practică. Am amintit de altfel faptul că ultimele trei contribuții istoriografice la tema noastră au apărut în exil. Același a fost și cazul lucrărilor ulterioare. Acestea nu aduc un plus de informație, datorită neputinței continuării investigațiilor în arhivele românești pe care le începuse Zenovie Pâclișanu, iar în privința arhivelor din afara țării, ele nu depășesc nivelul de documentare al monografiei din 1948; au însă meritul de aprofundare a cercetării din altă perspectivă, folosind și achizițiile mai noi ale bibliografiei europene, referitoare la politica eclesiastică tereziană și iosefină. Vom prezenta în continuare două din aceste contribuții, ambele aparținând lui Octavian Bârlea. Istoricul își extinde analiza consacrată episcopatului lui Ioan Bob atât din punctul de vedere al istoriei eclesiastice românești, cât și din acela al influențelor curenților de idei europene, care au determinat, uneori decisiv, evoluțiile din spațiul românesc.

Studiul *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale*, apărut în 1983⁴⁷, unde istoricul încearcă depistarea unor orientări în evoluția Bisericii Greco-Catolice prin raportare la ideea de ecumenism, văzând în istoria Bisericii Române Unite o istorie a ecumenismului, care ar putea oferi sugestii pentru tendința actuală de reunificare a Bisericilor; potrivit autorului, purtătorii de cuvânt ai orientării ecumenice în spațiul românesc la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, p. 267-280.

⁴² *Ibidem*, în special p. 195-204.

⁴³ *Ibidem*, p. V.

⁴⁴ *Biserica Română Unită. 250 de ani de istorie*, Madrid, 1952, p. 102-132.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 154, nota 54.

⁴⁶ Z. Pâclișanu, *Istoria Bisericii ...*; pentru informațiile legate de redactarea lucrării am utilizat *Cuvântul înainte* semnat de O. Bârlea și prefața autorului (partea I, ediția a II-a, în *Perspective*, an XVII, nr. 65-68, iul. 1994 – iun. 1995, p. 1-5).

⁴⁷ Octavian Bârlea, *Biserica Română Unită și ecumenismul Corifeilor Renașterii culturale*, în *Perspective*, an V, nr. 19-20, ian.-iun. 1983.

fost reprezentanții Școlii Ardelene (sau ai “Renașterii național-culturale”)⁴⁸. Cercetarea pornește de la evidențierea originii acestei orientări pe plan european în ideile promovate de Conciliul de la Florența (1439), sub influența filosofiei umaniste, autorul remarcând rolul deciziilor acestui Conciliu în înfăptuirea unirilor cu Roma realizate în secolele XVI-XVII⁴⁹. Mai târziu s-au adăugat influențele diverselor curente de gândire caracteristice secolelor XVII-XVIII, aparținând sferei eclesiastice, precum galicanismul, jansenismul, febronianismul, sau exterioare acesteia, ca iosefinismul și *Aufklärung*⁵⁰. Istoria Bisericii Române Unite este pusă sub semnul tensiunii dintre spiritul Conciliului florentin și acela al Conciliului Lateran IV (1215), Octavian Bârlea încercând să explice evoluția istorică a acesteia prin teoria “celor două uniri”: una a românilor, exprimată prin sinoadele din 1697-1700, și alta a Vienei, evidențiată de actele de confirmare a unirii din anul 1701; prima corespundea spiritului florentin, iar cea de-a doua celui al Conciliului Lateran IV⁵¹.

În această perspectivă, perioada episcopatului lui Ioan Bob apare ca una de manifestare paralelă și divergentă a celor două uniri⁵². “Unirea cea de-a doua” era reprezentată de episcopul Ioan Bob, care a conservat cu fidelitate ritul răsăritean, dar a inițiat unele modificări ale instituțiilor eclesiastice în conformitate cu dreptul canonic catolic⁵³. Iar “unirea cea dintâi” era promovată în continuare de reprezentanții Școlii Ardelene, care îi îmbogățesc însă conținutul cu idei preluate din sfera noilor curente de gândire ale vremii, în special religioase (precum cele amintite mai sus)⁵⁴. În ceea ce privește iosefinismul, consideră autorul, acesta a fost mai degrabă suportat în efectele sale, mai ales în mediul monahal din Blaj, decât împărtășit. Sunt vizate consecințele politicii antimonahale ale lui Iosif al II-lea, care au afectat mănăstirea “Sfânta Treime” din Blaj și au condus la numirea ca episcop a unui cleric secular; o influență benefică i se recunoaște însă Edictului de toleranță, care a favorizat apropierea interconfesională⁵⁵.

Viziunea lui Octavian Bârlea este, în acest studiu, mult mai deschisă decât în 1948. Ea integrează gândirea europeană a secolului și politica eclesiastică imperială, pe care le pune într-o relație determinativă cu evoluția din interiorul Bisericii Greco-Catolice. Dar, din punctul de vedere al atitudinii critice, asistăm la un regres. Interpretarea este vizibil influențată de discursul istoriografic al secolului al XVIII-lea, fiind relevant faptul că acele modificări impuse în domeniul organizării Bisericii reprezintă exact reproșurile pe care Petru Maior i le adresa episcopului Ioan Bob în aceeași chestiune, în 1813. Însăși teoria celor două uniri și opiniile despre modul de manifestare al acestora în ultima parte a secolului al XVIII-lea ridică multe semne de întrebare cu privire la posibilitatea unei delimitări atât de stricte între cele două orientări, la caracterul unilateral al caracterizării fiecăreia, în fine la lipsa unei fundamentări teoretice și documentare serioase a unei asemenea interpretări.

Aceeași teorie este expusă și în studiul din 1987, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*⁵⁶, dar dintr-o perspectivă diferită. Raportarea celor două orientări se face acum la idealul reconstituirii mitropoliei românești în Transilvania, cu o semnificație mult mai largă însă, vizând emanciparea Episcopiei românești, subordonată ierarhic Arhiepiscopiei de Esztergom, și a națiunii române totodată, prin refacerea unității confesionale în spiritul “unirii celei dintâi”⁵⁷. Ne vom referi doar la primele trei capitole, care prezintă evoluția acestei idei până la sfârșitul secolului XVIII.

Autorul urmărește în primul capitol aspirațiile în această direcție; este evidențiat mai întâi statutul Bisericii Românești în momentul realizării unirii cu Biserica Romei, apoi modificarea acestui statut prin crearea Episcopiei Făgărașului și evoluția istorică a acesteia marcată de sciziunea

⁴⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 21-23.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 25.

⁵¹ *Ibidem*, p. 29-30.

⁵² *Ibidem*, p. 177-178.

⁵³ *Ibidem*, p. 178-181.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 181-184, 188-190.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 190-191.

⁵⁶ Idem, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, în *Perspective*, an X, nr. 37-38, iul-dec. 1987.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 11-12, 14.

bisericească de la mijlocul secolului, de proiectul lui Grigore Maior de refacere a mitropoliei și de apropierea interconfesională de la sfârșitul secolului, apropiere manifestată la rândul ei prin acțiunea națională comună a greco-catolicilor și ortodocșilor din anii 1790-1792 și prin proiectul de reunire a Bisericilor din anul 1798; în fine, este reconstituită istoria Mitropoliei de Alba Iulia reflectată în istoriografia Școlii Ardelene, la Gheorghe Șincai și Petru Maior⁵⁸. În capitolul al doilea, Octavian Bârlea prezintă cadrul ideologic din prima jumătate a secolului al XIX-lea în centrul și răsăritul Europei, marcat de progresul ideii naționale, în care integrează și evoluția conceptului în spațiul românesc⁵⁹. Iar prima parte a capitolului al treilea înfățișează acțiunea reprezentanților Școlii Ardelene, văzuți și aici ca purtători de cuvânt ai “unirii celei dintâi”, împotriva orientării promovate de episcopul Ioan Bob, pentru a continua cu prezentarea evenimentelor din timpul episcopatului lui Ioan Lemeni.

La fel ca în studiul anterior, Ioan Bob este văzut ca inițiatorul transformării instituțiilor eclesiastice în conformitate cu dreptul canonic catolic, lăsându-se astfel cale liberă “unirii celei de-a doua”, lucru extrem de grav pentru că “această atitudine a favorizat un complex de inferioritate față de ritul latin și față de ierarhia latină”, ceea ce va avea consecințe și în plan național, determinând și “un complex de inferioritate față de națiunea dominantă de atunci în guvernarea Transilvaniei, de rit latin, adică față de națiunea maghiară. Atitudinea față de rit, înțeles în sens larg, urma deci să aibă ecou și pe teren național”⁶⁰. Analiza se concentrează asupra atacurilor la adresa episcopului cuprinse în scrierile lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* și *Istoria Bisericii românilor*, ca și asupra reacției episcopului și a apropiaților săi⁶¹.

Se poate observa că, pentru argumentarea unei asemenea interpretări, istoricul reproduce, fără cea mai mică delimitare critică, discursul istoriografic al lui Petru Maior. Un exemplu relevant de adoptare fără rezerve a interpretării istoricului iluminist îl constituie semnificația acordată ritului (“lege” la Petru Maior), așa cum o demonstrează citatul de mai sus; nu mai este făcută nici distincția, existentă în studiul anterior, dintre rit, respectat cu fidelitate de Ioan Bob, și organizarea eclesiastică, subiect al modificărilor inițiate de episcop. Rolul determinant al politicii eclesiastice iosefine apare mult mai vag, iar interpretarea este făcută preponderent din prisma ideii naționale, valabilă pentru discursul istoriografic utilizat și semnificativă pentru tema abordată, dar exterioară noii reglementări a instituțiilor eclesiastice inițiate de Ioan Bob. În consecință, regresul atitudinii critice este aici și mai accentuat, iar teoria care structurează întregul discurs și mai puțin întemeiată. Studiul lui Octavian Bârlea își menține însă valoarea pentru analiza discursului istoriografic iluminist privitor la idealul reconstituirii mitropoliei și al reunificării confesionale⁶².

Acestea sunt principalele lucrări de sinteză referitoare la istoria Bisericii Greco-Catolice transilvănene, cu specială privire asupra evoluției instituțiilor eclesiastice ale diecezei Făgărașului în timpul episcopului Ioan Bob. În ultimii ani, în condițiile reintrării acestei Biserici în legalitate, interesul pentru istoria ei s-a resuscitat, dar nu am putut reține, cel puțin deocamdată, nici o altă contribuție care să aducă o informație nouă și / sau un plus de cunoaștere a subiectului.

În încheiere, se cuvine să amintim și câteva cercetări speciale referitoare la istoria instituțiilor eclesiastice. Relativ puțin numeroase, ele se situează cu precădere în ambianța istoriografiei critice, când, pe lângă lucrările generale care au abordat întreaga istorie a Bisericii Greco-Catolice ori istoria instituțională a Bisericii românești din Transilvania, prin includerea și a perioadei anterioare unirii cu Biserica Romei, au existat și preocupări cu o tematică mai restrânsă. Astfel, istoria vicariatelor a fost ilustrată de Macedon Pop⁶³ și Iacob Radu⁶⁴, iar istoria ordinului

⁵⁸ *Ibidem*, p. 5-10, 12-19.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 20-28.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 29-30.

⁶¹ *Ibidem*, p. 31-45.

⁶² Punctul nostru de vedere se referă doar la partea introductivă a acestui studiu, unde autorul prezintă geneza idealului reunificării confesionale și restabilirii demnității mitropolitane, ca și discursul istoriografic iluminist referitor la acest ideal.

⁶³ Macedon Pop, *Activitatea vicarilor foranei eppesci gr.-catolici din districtul Năsăudului, de la înființarea vicariatului pana la vicariul Anchedim Pop inchisive*, Budapesta, 1875. Lucrarea, destul de sumară, reprezintă mai mult o trecere în revistă a activității vicarilor districtului Rodnei, alcătuită însă pe baza documentelor din arhiva vicarială de Macedon Pop, fost administrator al vicariatului Rodnei și, ulterior, prepozit al capitolului diecezei greco-catolice a Gherlei; ea a fost publicată, după moartea sa, de Massim Pop, profesor al gimnaziului din Năsăud.

basilitan de Ioan Rațiu⁶⁵. În perioada interbelică, Victor Macaveiu a realizat, într-un moment aniversativ, o cercetare consacrată capitolului episcopal (în acea vreme mitropolitan)⁶⁶, subiect abordat tangențial, din perspectiva dreptului canonic, și de Nicolae Brînzeu⁶⁷. La atât se reduc contribuțiile semnificative consacrate subiectului până în anul 1948, din acel moment el fiind interzis cercetării istorice, pentru o foarte lungă perioadă.

*

Istoriografia consacrată episcopatului lui Ioan Bob, din care am prezentat până aici contribuțiile esențiale, relevă faptul că progresul cercetării și cunoașterea mai aprofundată a temei au depins, în mod nemijlocit, de materialul documentar avut la dispoziție. De aceea, înainte de a încerca o evaluare concluzivă asupra stadiului cercetării, vom menționa principalele preocupări legate de editarea documentelor referitoare la subiectul în discuție.

Petru Maior constituie și aici primul reper demn de luat în considerație. În *Istoria Bisericii românilor* - ea însăși o mărturie extrem de prețioasă despre o anumită percepție a evoluției diecezei Făgărașului în această perioadă, în măsura în care nu se uită că aceasta reprezintă doar o posibilă interpretare -, istoricul pune în circulație câteva documente esențiale provenind din arhiva episcopală. Amintim, dintre acestea, decretul lui Iosif al II-lea prin care se reglementa situația mănăstirii din Blaj (12 decembrie 1781)⁶⁸, diploma lui Francisc I prin care se aproba înființarea capitolului episcopal (6 martie 1807) și bula de confirmare emisă de papa Pius al VII-lea în aceeași chestiune (1 decembrie 1807)⁶⁹, scrisorile protopopului Petru Maior adresate superiorului său în care pleda pentru conservarea privilegiilor tradiționale ale protopopilor⁷⁰. Alături de altele, referitoare la probleme anterioare episcopatului lui Ioan Bob (decretele emise de Maria Tereza pentru aplanarea conflictului dintre călugării basilitani și episcopul Petru Pavel Aron, decretele privitoare la privilegiile clerului greco-catolic), aceste documente reflectă atât implicațiile politicii eclesiastice vieneze, cât și evoluția instituțiilor eclesiastice, la nivel central ori local.

Acestor prime investigații arhivistice le urmează acumulările din perioada pașoptistă și postpașoptistă, când se pun primele baze ale istoriografiei erudite și critice. Publicarea documentelor devine o orientare de predilecție, nefiind întâmplător faptul că, până în ultima parte a secolului al XIX-lea, lipsesc în mare măsură lucrările de interpretare cu privire la istoria Bisericii Greco-Catolice. Pentru o viziune mai critică asupra fenomenelor în discuție era necesară, în primul rând, realizarea unui progres sub aspectul cunoașterii surselor. Astfel, în 1855, Timotei Cipariu publica o scurtă autobiografie a episcopului Ioan Bob, redactată de acesta puțin după instalarea în scaunul episcopal⁷¹, precum și testamentul aceluiași ierarh⁷². Un deceniu și jumătate mai târziu, Ioan Micu Moldovanu

⁶⁴ Lucrarea sa, citată mai sus, se constituie într-o adevărată monografie a districtului vicarial al Hațegului, prefăcută de istoria eclesiastică anterioară înființării vicariatului și beneficiind de interesante anexe documentare; monografia parohiilor și filiilor completează această valoroasă contribuție.

⁶⁵ Cercetarea consacrată de acesta călugărilor din ordinul "Sf. Vasile cel Mare", amintită deja mai sus, reprezintă de fapt o istorie a mănăstirii "Sf. Treime" din Blaj, sub toate aspectele, de la înființare și până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când ordinul a intrat într-un ireversibil declin; un loc foarte important îl ocupă prezentarea raporturilor conducerii episcopatului cu membrii ordinului și încercarea de explicare, cât mai obiectivă, a motivațiilor involuției acestuia, începută în timpul episcopului Ioan Bob.

⁶⁶ Victor Macaveiu, *Capitulul metropolitan din Blaj. Întemeierea și rolul lui în trecutul nostru*, în *Cultura Creștină*, XVII, nr. 4-5, 1937, p. 230-245.

⁶⁷ Nicolae Brînzeu, *Capitlurile catedrale. Notițe despre drepturile și datoriile canonicilor*, retipărire din *Cultura Creștină*, Blaj, f. a.

⁶⁸ P. Maior, *Istoria Bisericii...*, p. 218-222 (în notă).

⁶⁹ *Ibidem*, p. 235 sqq. și 249 sqq. (în note).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 311 sqq., p. 319 sqq., p. 329 sqq. (în note). Este vorba de scrisorile din 9 martie, 13 și 14 octombrie 1802; alte două scrisori, din 22 iunie 1803 și 4 august 1804, sunt reproduse în text (p. 334-335, 336-341).

⁷¹ *Notitia autobiographica Exmi. quondam Joannis Babb Episcopi Gr. Cath. Fogarasiensis*, în T. Cipariu, *op. cit.*, p. 21-31. Conform adnotării lui Cipariu, această notiță a fost tipărită în *Calendarul românesc* apărut la Sibiu în anul 1803.

⁷² *Testamentum fundationale ejusdem Episcopi Joannis Babb pro clero gr.-catholico Fogarasiensi de XXVIII Oct. MDCCCXXVIII*, în T. Cipariu, *loc. cit.*, p. 32-38.

edita actele sinodului electoral din anul 1782⁷³ și statutele sinodului din anul 1821⁷⁴. Iar în 1885 Nicolaus Nilles republica câteva documente referitoare la episcopii Grigore Maior și Ioan Bob: decretul imperial din 12 decembrie 1781⁷⁵, scrisoarea adresată de Grigore Maior Cancelariei Aulice, la 15 aprilie 1782, prin care accepta abdicarea⁷⁶, autobiografia lui Ioan Bob⁷⁷, diploma de înființare a capitolului episcopal și confirmarea pontificală⁷⁸, testamentul episcopului Ioan Bob⁷⁹.

În perioada interbelică, pe lângă studiile amintite mai sus, care foloseau un material inedit, Nicolae Lupu a publicat câteva documente referitoare la circumstanțele demisiei episcopului Grigore Maior și la activitatea episcopului Ioan Bob⁸⁰. Cea mai valoroasă contribuție este însă, și sub aspect documentar, lucrarea lui Octavian Bârlea, în care a fost editat un mare număr de documente provenind din arhivele Romei⁸¹, referitoare la alegerea și numirea lui Ioan Bob ca episcop și la relațiile Curții vieneze cu Sfântul Scaun, respectiv la politica ecleziastică iosefină, acestea punând în lumină aspecte ale problemei mai puțin evidențiate până atunci, precum rolul politicii ecleziastice vieneze și consecințele acesteia asupra relațiilor cu Sfântul Scaun și a evoluției Episcopiei Greco-Catolice din Transilvania. O altă serie de documente se referă la corespondența monahilor blăjeni, inclusiv a lui Petru Maior și Gheorghe Șincai cu Congregația de Propaganda Fide, la înființarea capitolului episcopal și la activitatea misionară din această perioadă.

În perioada postbelică, chiar dacă o abordare directă a temei nu mai era posibilă, au apărut totuși câteva contribuții care privesc în mod indirect activitatea episcopului Ioan Bob. Dintre acestea amintim publicarea de către Nicolae Albu, în 1968, a corespondenței lui Petru Maior cu superiorul său din perioada în care primul a activat ca protopop al Gurghiului⁸², editorul încercând, în studiul introductiv, și o parțială “reabilitare” a episcopului⁸³ și editarea de către Ioan Chindriș, în 1980, a memoriului adresat de episcopul Ioan Bob, la 8 noiembrie 1783, împăratului Iosif al II-lea⁸⁴. Mai poate fi reținută ediția de documente din arhivele Romei alcătuită în 1973 de Ion Dumitriu-Snagov⁸⁵, care reeditează unele din documentele publicate deja de Octavian Bârlea referitoare mai ales la alegerea și numirea lui Ioan Bob ca episcop și la politica ecleziastică imperială. Volumul este axat însă, în principal, pe corespondența purtată de călugării blăjeni cu Congregația de Propaganda Fide, cu deosebire de Gheorghe Șincai și Petru Maior, în cazul lor încă din timpul studiilor vieneze. Pe de altă parte, editorul și-a propus să ilustreze, prin documentele selectate, divergențele existente între

⁷³ I. Micu Moldovanu, *op. cit.*, I, p. 105-135. Sunt publicate aici marea majoritate a actelor cuprinse în protocolul sinodului din 12 august 1782. Conform mențiunii lui Micu Moldovanu (*ibidem*, I, p. IV), editarea s-a făcut după protocolul redactat de notarul clerului, Ioan Bob (*Acta resignationis d. Exmi. Eppli Greg. Maer et inaugurationis d. Eppli Joannis Babb etc.*).

⁷⁴ *Ibidem*, II, p. 68-74. Conform mențiunii lui Micu Moldovanu (*ibidem*, II, p. III), editarea s-a făcut după originalul aflat în posesia protopopului G. Crișan.

⁷⁵ N. Nilles, *op. cit.*, p. 648-654, după P. Maior.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 655-656, după I. Micu Moldovanu, *op. cit.*, I, p. 132-135.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 657-663, după T. Cipariu, fragmentar.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 655-668, după P. Maior, fragmentar, respectiv p. 668-670, după același.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 672-674, după T. Cipariu, fragmentar.

⁸⁰ Nicolae Lupu, *Cuvântarea protopopului Dănilă Pop din Cătina în sinodul de la Blaj din 12 august 1782 ...*, în *Blajul*, III, nr. 2, 1936, p. 103-106; Idem, *Supplex libellus Eppli I. Babb de novo porrectus Suae Maiestati de 29 Novembris 1806* (text original și traducere), în *loc. cit.*, I, nr. 6, 1934, p. 286-289.

⁸¹ O. Bârlea, *Ex historia romena...*, pars II, *Documenta*, p. 281-447. Documentele provin din Arhiva Congregației de Propaganda Fide, Arhiva Secretă a Vaticanului și Arhiva Conciliului Congregației (cf. *ibidem*, p. VII-VIII).

⁸² Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*, ediție îngrijită de Nicolae Albu, București, 1968; vezi și Nicolae Albu, *Date noi privitoare la viața și activitatea lui Petru Maior*, în *Revista Arhivelor*, an XLVIII, vol. XXXIII, nr. 4, 1971, p. 575-599.

⁸³ P. Maior, *Scrisori...*, p. VII-XIX.

⁸⁴ Ioan Chindriș, *Revelația documentului. Un Supplex Libellus Valachorum inedit*, în *Manuscriptum*, XI, nr. 1, 1980, p. 89-104 (traducerea din limba latină); Idem, *Un Supplex Libellus românesc inedit – 1783*, în *Satu Mare. Studii și Cercetări*, V-VI, 1981-1982, p. 235-264 (textul original și traducerea românească).

⁸⁵ Ion Dumitriu-Snagov, *România în arhivele Romei (secolul XVIII)*, București, 1973.

concepțiile iluministe ale cărturarilor amintiți și cele ale autorităților de stat și religioase și, în general, a urmărit datele de istoria culturii și de interes literar, chiar fenomenele sociale, precum răscoala lui Horea⁸⁶. Din toate aceste motive putem spune că nu avem de-a face cu o contribuție documentară majoră la tema în discuție. După 1990, nu am putut reține nici la acest capitol, al editării surselor, alte demersuri relevante.

*

În concluzie, se pot surprinde două etape în evoluția istoriografiei subiectului. În prima etapă (secolul al XIX-lea – mijlocul secolului al XX-lea) tema este abordată inițial doar în cadrul sintezelor de istorie a Bisericii sau a instituțiilor eclesiastice și sunt editate câteva din sursele esențiale pentru cunoașterea perioadei. Abia odată cu Nicolae Lupu și Octavian Bârlea cercetarea depășește cu adevărat discursul istoriografic iluminist, apelând la documentele inedite din arhivele românești și străine, chiar dacă ea lasă încă mult de dorit din punctul de vedere al atitudinii critice, cel puțin în ceea ce-l privește pe primul istoric. Aceste demersuri se înscriu însă și ele în viziunea tradiționalistă, relevant fiind locul foarte important pe care îl ocupă în monografia lui Octavian Bârlea chestiunea relațiilor episcopului cu Școala Ardeleană, în detrimentul altor aspecte, tratate mai pe scurt sau chiar neabordate. Pe de altă parte, studiile speciale consacrate instituțiilor eclesiastice sunt extrem de puține.

În cea de-a doua etapă, posterioară anului 1948, moment care a marcat o schimbare esențială și în scrisul istoric, asistăm, pe de o parte, la o revenire în forță a discursului istoric iluminist, din punctul de vedere al interpretării (vezi lucrările lui Octavian Bârlea; interpretarea respectivă este însă în mare parte justificată prin destinul tragic al Bisericii Greco-Catolice, care nu mai permitea o abordare detașată a subiectului), iar pe de alta la o orientare a cercetării spre activitatea reprezentanților Școlii Ardelene, cum este cazul edițiilor de documente alcătuite de Nicolae Albu și Ion Dumitriu-Snagov. Primul încerca astfel o “reabilitare” a episcopului Ioan Bob, iar al doilea o reliefare explicită a confruntării între concepțiile iluministe ale reprezentanților Școlii Ardelene și cele retrograde ale conducerii Episcopatului; ambele interpretări conțin o notă considerabilă de subiectivism. La acestea se adaugă și alte contribuții istoriografice, consacrate Școlii Ardelene, care se referă, mai mult sau mai puțin tangențial, și la episcopul Ioan Bob și pe care nu am considerat necesar să le prezentăm în acest cadru. Imaginea rezultată este una valabilă, poate, din punctul de vedere al istoriei culturii și al istoriei ideii de națiune (vezi, în acest sens, valențele naționale ale discursului istoriografic iluminist și foarte interesantul memoriu din 1783 al episcopului Ioan Bob, încadrabil atmosferei ideatice a deceniului iosefin), dar este fragmentară și unilaterală, dacă avem în vedere întreaga complexitate a evoluției Bisericii Greco-Catolice în această perioadă. Evoluția problematicii în istoriografia ulterioară anului 1990, marcată de continuarea unor orientări și interpretări anterioare, de tendințe confesionalizante, dar și de noi direcții de cercetare, nu a constituit obiectul prezentării de față.

DANIEL DUMITRAN

⁸⁶ *Ibidem*, p. 15-16, 23-49. Editorul mărturisește în acest sens: “Criteriile de selectare a materialului arhivistic, deosebit de bogat, au urmărit realizarea unei arhitecturi literare, astfel ca, alături de cercetătorul științific, volumul să găsească audiență la un public cât mai numeros care, în dimensiunile scrierii, să poată reface din fragmente secolul de frământări cu repercusiuni pentru întreaga istorie a culturii. De aceea, pentru întregire, am adăugat și unele documente publicate anterior de Octavian Bârlea, Zenovie Păclișanu, Nicolae [sic!] Nilles, Ion Lupaș (dar care n-au fost traduse în românește) ...” (*ibidem*, p. 13).

THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE GREEK-CATHOLIC DIOCESE OF FĂGĂRAȘ DURING THE EPISCOPACY OF IOAN BOB

I. The state of the research

SUMMARY

The present study analyses from the historiographic perspective of the Romanian Uniate Church during the administration of the Bishop Ioan Bob (1783-1830), under the influence exercised by the Catholic Reform and by the ecclesiastic policy during and after the reign of Franz Joseph. Romanian historiography is approached from the perspective of the main influences of the Enlightenment, of positivism and of the contemporary ecclesiastic historiography. In the second part of the study the contributions of the essential documents are presented, accomplished in the context of the critical historiography and in that immediately following it.